

KEMENES BÉLA

Felelősségi jogi kérdések, különös tekintettel néhány európai jogcsaládra, valamint a versenyjog újabb magyar szabályai*

I.

A kötelmi jog két alapintézménye; a szerződési jog és a felelősségi jog jellemző sajátosságai a magyar jogban

A magyar kötelmi jogról írni nem könnyű feladat, mint arról a későbbiek során részleteiben is szó lesz, de enélkül is köztudott: Magyarország a II. világháború befejezését követően a társadalmi szerkezetet, a gazdálkodás rendjét illetően igen különböző, sokszor ellentmondásos változásokon ment keresztül. Természetes, hogy ezt a jogi szabályozás is nagymértékben követte, illetve tükrözi. Elég csak arra utalnunk, hogy 1945-től 48-ig terjedően bizonyos polgári liberális szakasz érvényesült, melyet azonban a mondott időponttól kezdődően mind erősebben jelentkező tendenciaként az ún. közvetlen és épp ezért kötött gazdaságirányítási rend követett. Természetes, hogy e rendszer különböző hatófokkal ugyan, de lényegében egyértelmű trendként az ún. tervutasításos rendszerben valósult meg s ennek folyamányaként a tárgyalásunk szempontjából elsődleges szerződési jogra, illetve annak tanulmányozására is a tervgazdálkodási követelmények voltak meghatározóak. Ez a tendencia lényegében 1968-tól kezdődően szigorú kötöttségeiből a jogi szabályozásban is sokat engedett, de a piacgazdasági rendre való nagymértékű és következetes áttérés az 1980-as évek közepétől észlelhető és a jelenlegi szakaszban valósul meg. Eléggé ellentétes irányú jogi megoldásokról lehet tehát számot adnunk, amelyek részben a piacgazdálkodásra való áttérés eredményeként tárgyalanná váltak.

A teljes megértése szempontjából – mint arról a továbbiakban részletesen szólnunk – tudnunk kell, hogy Magyarország első Polgári Törvénykönyve 1959-ben született. A vázolt változások eredményeként ugyan e kódex rendkívül sok módosításon ment keresztül, vitathatatlan azonban, hogy egészében még ma is ez jelenti a polgári jog tételes törzsanyagát. Szinte érintették a személyi jogot, az öröklési jogot, nem alapjaiban érintették, a deliktuális jogot. Igen jelentős a változás viszont a témánkon kívül eső tulajdonjogi részben és igen vegyes képet látunk a szerződési jogban. A szerződések általános szabályai körében ugyanis időtálló jogtételek mellett jelentős módosulások történtek.

* Korábbi tanulmány részanyaga.

Nem hallgatható azonban el, hogy a kötelmi jogon belüli szerkezeti tagolás figyelemmel van az ismertetett elvi szempontokra. Tükrözi ez mindenekelőtt azzal, hogy a kötelmekről – mint összefoglaló kategóriáról – külön szabályokat nem ad, azaz nincs olyan része, amely egybevéve tárgyalná azokat a sajátosságokat, amelyek egyaránt irányadóak a különböző kötelmi szerkezetű (szerződési és felelősségi) jogviszonyokra, a kötelmi jog címmel ellátott részen belül csupán szerződésről és szerződésen kívüli károkozásról van szó.

A főrészen belüli ilyen tagolás mellett figyelemmel kell lenni azokra az összefüggésekre, amelyek a szerződési és felelősségi viszonyok között fenállnak; ezek jórészt a szervezeti hasonlóságból adódnak. A szerződések több szabálya megfelelően alkalmazható felelősségi viszonyokra, a felelősségi jogban foglalt megoldások, főleg a felelősség jellegét, a kártérítés mértékét meghatározók pedig irányadók szerződésszegési szankciók néhány kérdésére. Ezek a megfontolások végül is odavezettek, hogy a Ptk. rendszerében a felelősségi jog anyaga a szerződések közös szabályait követi, s csak ezután kerül sor a Negyedik Rész III. Címében az egyes szerződések részletes kifejtésére. Az összefüggéseket fejezi ki, hogy a 318. § szerződésszegésért való felelősségre, valamint a kártérítés mértékére – a kártérítés mérséklésének kizárásával – a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályait rendeli alkalmazni, más oldalról viszont a 360. § előírja, hogy a szerződések közös szabályai közül az engedményezésre, a tartozásátvállalásra, a követelések biztosítására, a teljesítésre és a beszámításra vonatkozó szabályok vonatkoznak a kártérítési követelésekre is; bizonyos kivételekkel áll ez az elvüléssel kapcsolatos rendelkezésekre is.

Szerződési és szerződésen kívüli felelősség alapkérdései; a polgári jogi felelősség jellemzői

A Polgári Törvénykönyv rendszerének bemutatásánál egyértelművé vált, hogy a deliktuális, illetve kontraktuális viszonyokat a törvénykönyv egyaránt a kötelmi jogi részben rendezi. A felelősségi jogviszonyok eme két fő ága szempontjából ugyanis azonosítást jelent, hogy mindkettő ún. kötelmi jogviszonyt eredményez, azaz relativ szerkezetű és abszolút tartalmú jogi kapcsolatot.

Lényeges különbség azonban, hogy a kontraktuális felelősség ún. kétfázisú jogviszony, amely

a) valamely érvényesen létrejött szerződésnek

b) a szerződésben foglalt valamely kötelezettség jogellenes megsértését jelenti s e két momentum megvalósulásával áll be a felelősségi mechanizmus. Ezzel szemben a deliktuális felelősség esetében csupán egy fázisról van szó, hiszen a felek között korábban jogviszony nincsen, a jogellenes magatartás aktualizálja a felelősségi szabályok alkalmazását.

A magyar jog tehát a kontinentális jogrendszerekhez hasonlóan a kötelmi struktúrában látja azt az összetartó kapcsolatot, amely a szerződés és a felelősség között fennáll; nem követi tehát az angolszász típusú jogrendszereket, amelyek, mint a tort intézményét élesen elkülönítik a contract intézményétől.

Mindennek törvénykönyvi lecsapódása a magyar jogban úgy jelentkezik, hogy a szerződéses felelősség főszabályait a Negyedik Rész Első Címe az egyes nevesített szerződésszegési esetek körében tárgyalja, míg a deliktuális tényállásokról döntően a Negyedik Rész Második Címe szól felelősség szerződésen kívüli károkozás esetében.

Természetesen a kontraktuális felelősség szempontjából jelentősége van továbbá az egyes nevesített szerződésekről szóló Negyedik Rész Harmadik Címének, ahol a speciális szerződések egyes különös felelősségi szabályai kerülnek tárgyalásra. Fontos jellegzetessége a magyar jognak továbbá, hogy a felelősségi jogkövetkezmények (szankciók) leggyakrabban alkalmazott formájáról, a kártérítésről részletes szabályokat a deliktuális felelősségről szóló részben tartalmaz és csak utal annak a kontraktuális felelősség körében alkalmazhatóságáról, (318. §) méghozzá bizonyos minimális eltéréssel. E rendszeri megoldásnak nem elvi, hanem kizárólag kodifikációs technikai, pontosabban ökonómiai indoka van: a kártérítési szabályok ismétlődése a kontraktuális és deliktuális részben szükségtelen, elegendő volt tehát a deliktuális részben történő elhelyezés, ami azonban semmi módon nem jelent primátust a kontraktuális felelősségi szabályokhoz képest.

A felelősség fogalmi körülhatárolásának részletezése túl esik a jelen munka keretein. Minden esetre megállapítható, hogy a magyar jogirodalomban is meglehetősen sokat vitatott kérdésről van szó. (Csak szélsőségeként említve: az egyik nézet pl. a másik minden olyan tényállást felelősségi típusúnak tart, ahol a szankciók a helyreállítást, a reparációt eredményezi, mivel ez áll a polgári jog fő funkciójával, az élet és a vagyonszükséglet biztosításával, a forgalmi biztonság szolgálatával leginkább összhangban.)

Egyébként e kérdésnek a biztosítás gondolatának hazai jogunkban is észlelhető térhódítása a kérdés elméleti jelentőségét csökkenti: az egyébként egyike azoknak az új jelenségeknek, amellyel a magyar felelősségi jogban napjainkban gazdagodik. Ilyennek mondhatjuk továbbá azt a felismerést, hogy a felelősségi jogviszonyok relatív szerkezete, illetve annak értéke mindinkább viszonylagossá válik. Bővebb kifejtés nélkül utalhunk ezzel kapcsolatosan az éppen napjainkban aktuális ún. termékfelelősség új és jogunkban eddig csak egyes részleteiben ismert szabályozására. A most tárgyalt megállapítások mellett röviden felvázolhatjuk azokat a fő jellegzetességeket, amelyek a magyar jogban a polgári jogi felelősséget jellemzik és amelyek karakterizáló sajátosságok révén az egyéb jogágak felelősségi jogviszonyaitól minőségileg különböztet.

II.

1. A polgári jogi felelősségben szükségképpen elemek a jogellenesség, a kár, illetve hátrányos eredmény és a kettő közötti okozati összefüggés; az ún. felróhatóság (vagy szinonim értelemben vétkesség) csak rendszerinti, de nem szükségképpen elem.

A vétkesség nélküli felelősség az egyéb jogági felelősség körében vagy teljesen ismeretlen, pl. büntetőjogi, vagy a vagyoni felelősség körében is kivételesen ismert pl. munkajogi felelősség. Ezen alapul aztán a jogalap szempontjából az az alapvető tagolódás, mely a polgári jogban szubjektív felelősségen belül is ún. rendes és csökkentett, az objektív felelősségen belül pedig fokozott és feltétlen felelősség között. A polgári jogi felelősséget tágabb értelemben szokták eredmény-felelősségnek is nevezni; az eredmény-felelősségnek van egy szűkebb értelme is azonban, mely azt juttatja kifejezésre, hogy a polgári jogi szankció mindig feltételez bizonyos hátrányos eredményt.

2. Mindezek átvezetnek a polgári jogi felelősség második sajátosságához. A polgári jog nem ismeri, illetve nem szankcionálja általában az előkészületet, a kísérletet stb. Ha van eredmény akkor, de csak akkor, van szankció. Ha az egyébként jogellenes magatartás eredményben nem materializálódik, polgári jogi szankció alkalmazására általában nem kerül sor.

3. Harmadik jellemző sajátosság, hogy a polgári jogi felelősségi szankciók szempontjából a magatartás milyenségét általában nem súlyozzuk, a szankciónak a nagysága a magatartás minőségétől általában nem függ. A szándékos vagy a gondatlan magatartás szankciójának a mértéke a bekövetkezett eredmény (elsősorban a kár) nagyságától függ; ez határozza meg az alkalmazható szankció mértékét, azaz a kisebb súlyú "vétkesség" nem eredményez kisebb mértékű felelősségi szankciót (szemben pl. a személyi felelősségen alapuló felelősségi rendszerekkel).

4. A polgári jogban igen gyakran a helytállásra nem a közvetlen károkozó, hanem más személy, illetve szervezet tartozik felelősséggel. Intézményesen ez a helyzet pl. a jogi személyek felelőssége esetében, hiszen ezek vonatkozásában a szó igazi értelmében a polgár jogilag értékelhető jogellenes magatartást tanúsító alany nincsen. (Természetes, hogy a jogi személy alkalmazottja stb. mint elkövető jelentkezik, de a polgári jogi felelősség vonatkozásában az ő személye háttérben marad és a helytállásra maga a jogi személy köteles.) Ezen túlmenően is igen gyakori az ún. mögöttes felelősség alkalmazása, amikor is nem a konkrét elkövetőt, hanem helyette, vagy mellette – nyilvánvalóan a reparáció biztosabb érvényesülése érdekében – más személy köteles helytállással pl. üzembentartó, gondozó, államigazgatási szerv stb.

5. A polgári jogban ismételten a *reparációs elv* szolgálata érdekében igen gyakran kettős fázisban bonyolódik a jogkövetkezmények érvényesülése. Az első fázist a közvetlenül felelőssé tehető és károsult közötti viszony jelenti, és az tipikusan polgári jogilag szabályozott helyzet, míg a második fázist igen gyakran olyan belső viszony jellemzi, amikor a helytálló és a közvetlen károsodó jogviszonyáról van szó, amelynek az elbírálása már gyakran nem is polgári jogilag szabályozott kérdés, pl. munkáltató felelőssége a károkozó munkavállalóval szemben.

6. a) A polgári jog általában főszabályként a teljes *szankcionálás* elvét követ, ha a törvényi feltételek a felelősségi jogalap szempontjából fennállnak. A szankció *mérséklésére* tehát akár *méltányosságból* is csak *kivételesen* van lehetőség (ún. felelősségcsökkentő méltányosság), de csakis a deliktuális felelősség körében.

b) a polgári jogi felelősséget általában vagyoni felelősségnek szokás nevezni. Ez szükségképpen következik a polgári jog már tárgyalt fő funkciójából és ebből következik, hogy a szankciók is *általában vagyoni természetűek* (főleg kártérítés). A nem vagyoni szankciók főleg személyhez fűződő jogok megsértése esetében általában lényegesen szűkebb vonalban érvényesülnek.

c) A polgári jogi felelősséget és ezt a törvénykönyvek igen világosan tükrözik: két fő területre szokás osztani, melyek egymással mellérendeltségi viszonyban állnak: a deliktuális (szerződésen kívüli), és a kontraktuális (szerződésesszegési) felelősségre. (Nem lehet a két terület közötti sorrendiséget megállapítani pusztán azon az alapon, hogy a törvénykönyvek – és így a Ptk. is – a szerződésen kívüli felelősség, illetve az ahhoz kapcsolódó kártérítés szabályait részletezi és a szerződésesszegési szabályok körében történő alkalmazására csupán utal. Mint már mondtuk ez a megoldás ugyanis nem elvi, hanem kodifikáció-ökonomiai megfontoláson alapul. Ugyancsak kifejtettük már, hogy a két felelősség között jellegbeli különbséget az jelent, hogy a kontraktuális felelősség jellegénél fogva ún. kétfázisú jogviszony, mely egyrészt egy érvényes szerződést, másrészt pedig második fázisként eme szerződésben foglalt valamely kötelezettség megszegésének szankcionálását jelenti, míg a deliktuális felelősség esetében ilyen kettség nincs, a károkozó és a károsult közötti kapcsolatot a károkozás ténye alapítja meg.

7. A polgári jogi felelősségben – a többi jogágban általában nem ismert módon – jelentősége van a méltányosságnak, mégpedig úgy a jogalap, mint adott esetben a szankció (kártérítés) mértéke szempontjából. A Ptk. a korábbi jogi megoldást pontosabb fordítottjaként ugyanis bizonyos esetben ismeri az ún. felelősségalapító méltányosságot, amikor a jogellenesség és az okozatosság mellett pusztán a magatartás eredményezi a szankció beálltát, a magatartás minden külön minősítése nélkül.

(Gondozó nélküli vétőképtelen károkozása – Ptk. 348. §). Ettől eltekintve a felelősségalapító méltányosság előfordulása elhanyagolhatóan csekély jelentőségű. Meg kell jegyezni, hogy a polgári jog ismeri a méltányosság másik alakzatát, az ún. felelősségcsökkentő méltányosságot is (a Ptk. itt is a korábbi joggal ellentétes) ez esetben kivételesen a teljes kártérítés helyett részletes kártérítés megállapítására ad jogot a *jogalkalmazónak*, de csak a deliktuális felelősség körében és teljes elengedésre itt sem kerülhet sor.

8. Tulajdonképpen a felelősség fogalmi elhatárolásából következő, igen sokat vitatott kérdése a felelősségi jog irodalmának az ún. felelősségi funkciók megállapítása. A nézetek a polgári jogban is megoszlanak és lényegében két fő irányra koncentrálnak. Az egyik a prevenció elv szolgálatában a megelőzést-nevelést tekinti fő-fő funkciójának (ebből következőleg szélső esetben csak a felelősségnek), míg a másik, a reparációs elvet tekinti dominánsnak, ami folytán természetesen az objektív felelősség elsődlegességét állapítja meg. A megszabott terjedelmi keretek nem teszik lehetővé a kérdéssel való részletesebb foglalkozást. A monográfia szerzőjének álláspontja mindenestre az, hogy a polgári jognak, mint jogágnak a funkciója a vagyoni viszonyok védelmének, a forgalombiztonság szolgálatának elsődlegessége. (Megjegyzendő, hogy ma már az elméletben is ez a gondolat mindinkább tért hódít; s nem egy esetben a prevenció elv képviselői is társadalmi, más oldalról a technikai fejlődés eredményeként, azután bizonyos új elemeknek a megjelenésével (pl. a tömegtermelés, vagy éppen biztosítás térhódítása) a vélemezett vétkesség fokozott elismerése, amely nyilván az objektív elrelativizálódásának a folyamatát állapítja meg.

A reparáció és a prevenció mellett szokás még represszív és szignalizációs funkcióról beszélni. A szignalizációnak csak egyes intézményekben (pl. kötbér) van és egyre csökkenő jelentősége, a represszió pedig tulajdonképpen másodlagos reflexhatása a polgári jogi szankciónak; a szankció kimérésének ugyanis a legkritikább esetben indoka a represszió kiváltása a károkozó terhére.

9. Érdekes sajátossága végül a magyar polgári jogi felelősségnek az ún. *bizonyítási teher alakulása*, pontosabban a bizonyítási rendszerben követett elvi álláspont. Előre kell bocsátani, hogy – sokak nézetével ellentétben – a bizonyítási teher nem pusztán eljárásjogi, sőt elsősorban nem perjogi kérdés, hiszen attól függően, hogy ez a bizonyítási kötelezettség kinek a vállán nyugszik, másszóval, hogy a bizonyítás eredményes vagy eredménytelen voltának előnyét, illetve hátrányát ki élvezzi vagy szenved, döntően *anyagjogi* konzekvenciái vannak.

III.

Megoldások különböző jogcsaládokban

a) A kötelmek minden történetileg olyan társadalomban kialakultak, amelyekben az elosztási viszonyok jelentősek, és körüket is nagyban-egészben ez szabja meg;

b) másrészt viszont a kötelmek nem minden polgári jogrendszerben helyezkedtek el a polgári jog rendszerileg önálló részeként.

A különféle kötelmek elterjedése tehát nem jelenti a kötelmi jog rendszeralkotó kategóriájának megjelenését. A római jog pl. kidolgozta a kötelezettség (obligatio) mibenlétét, keletkezési alapjait, de a római jog nem ismerte a kötelelem általános fogalmát, csupán egyes szerződéseket ismert és rendszerének nem volt kötelmi jogi része. A kötelmi jog a polgári jog rendszere önálló részeként alakult ki az európai kontinensen a XV–XVII. században. Ezzel szemben az angolszász jogokban nincs kötelmi jog, hanem a szerződések joga (Law of Contracts) és a jogellenes magatartások joga (Law of Torts) ismeretes. Ami a kontinentális jogrendszereket illeti, a francia jogban az a sajátosság figyelhető meg, hogy az 1804. évi Code civil a kötelmi jogot (Obligations) nem tárgyalja a polgári jog önálló részeként, mert a napóleoni korszakban Róma utánzásának következtében is nagymértékben visszatértek az Intitúciók rendszeréhez, de a francia jogászok a kötelmi jogot mégis egyöntetűen a francia magánjog rendszerileg önálló részének tekintik. Az osztrák jogot viszont az 1811. évi OPT-ben nem a dologi és a kötelmi jogot különbözteti meg, hanem a dolgok jogán (Sachenecht) belül a dologi jogokat (dingliche Rechte) a dolgok személyes jogától (persönliche Sachenrechte), ami a ius in re (dologbani jog) és a ius ad rem (dologhozi jog) megkülönböztetésének felel meg, és lényegében megfelel a dologi és a kötelmi jog megkülönböztetésének.

A német pandektajogban teljesen meggyökeresedett a dologi és kötelmi jog különbsége. Ennek megfelelően az 1896. évi BGB-ben a kötelmi jog külön részt alkot (Recht der Schuldverhältnisse), és pedig a dologi jogot megelőzően. A svájci magánjogban a kötelmi jogot a polgári törvénykönyvön kívül álló külön törvény (1881., majd 1912., végül 1936) szabályozza.

A magyar tervezetek és az 1928. évi Mtj. a kötelmi jogot a magánjog önálló részeként szabályozzák; a kötelmi jog dogmatikáját pedig a korabeli tudomány legmagasabb színvonalán álló eredetiséggel elsősorban Grosschmid Béni dolgozta ki "Fejezetek kötelmi jogunk köréből" című, először 1898-ban megjelent munkájában.

A különböző jogrendszerek fő elvi alapjainak rövid összehasonlító leírása nem feladata ennek a monográfiának, hogy a jogösszehasonlítás elméleti kérdéseivel foglalkozzon, mint ahogy nyilvánvalóan nem feladata a külföldi jogrendszerek értékelő bemutatása sem. Éppen ezért csupán néhány alapvető megállapítás – elsősorban Eörsi Gyula idevágó munkája alapján (Összehasonlító polgári jog 1975.), mely az általános tájékozódás szempontjából hasznos lehet. A – témánk szempontjából – legjelentősebb jogrendszerek a következő főbb jogcsoportokba sorolhatók be:

- a korai polgári forradalom joga: a "Common law" országainak joga, az angolszász jog;
- radikális polgári forradalom joga: a francia jog;
- a késleltetett polgári forradalmak jogai: a német, az osztrák és a kelet-európai jogok;
- a monopolkapitalizmus kibontakozása szakaszában kialakult jogok, mint a svájci vagy a skandináv jogok.

Az említett jogrendszerek meghatározói, a magvai (nem egészen azonos értelemben használatos szóval: anya-jogi) napjaink nemzetközi gazdasági kapcsolatainak szabályozásában jelentősebb szerepet vívó jogcsoportoknak. A következőkben ezeknek a főbb jogcsoportoknak néhány jellemző vonását felvázolni kívánjuk.

Az angolszász jog a főbb jogcsoportokon belül is olyan sajátos, a többi jogcsoporttól eltérő jellegzetességekkel bír, ami indokoltá teszi a mai jogrendszereknek, vagy a Common Law, vagy a kontinentális jogokhoz történő sorolását.

Történetileg Angliában a korai polgári forradalom eredményeként a feudális rend intézményei telítődtek meg kapitalista tartalommal. Magánjogára az iratlanul kialakult – de írásban az ún. Reportokban közzétett szokásjog a Common Law jellemző. Mellette létezik (újabbban jelentősen erősödik) a törvényi (Statute Law). A jogászok által kifejlesztett, a társadalomtól szinte elkülönülten sajátos kasztként létező, jogászok által fenntartott pragmatikus, dogmák nélküli, teóriák nélküli közönséges jog mellett létezett a méltányos (Equity) jog is, melyet a király nevében eljáró, jogi képzettséggel nem rendelkező kancellár, majd később a kancellári bíróság alakított ki.

Ami most az angolszász jogrendszer jellegzetességeit illeti – és amelyek azt élesen szembeállítják a kontinentális jogrendszerekkel – azokról nagy általánosságban a következők mondhatók el:

- az angolszász jog nagy részében ma is bíró-alkotta jog, amely a törvényekben szükségszerűen megjelenő általánosított jogi fogalmak helyett korábbi jogeseteknek (precedensek) a konkrét ügyre történő alkalmazásával operál;

- erőteljes eljárásjogi megközelítés jellemzi az angolszász jogot (bonyolult és kötött bizonyítási rendszer, a megengedhető és meg nem engedhető nyilatkozatok megkülönböztetése, a bizonyítás kizárólag a felek feladata, az elévülésnek eljárásjogi intézményként való kezelése stb.);

- a római jog recepciója – ami a kontinentális jogrendszerek egész rendszerére és jogi megoldásaira rányomta a bélyegét – az angolszász jogban (a skót jog kivételével) elmaradt, aminek következtében hiányzik a jogrendszernek a pandekta jogon felépülő tagozódása. (Pl. a szerződések jogától elkülönülten létezik a "felelősségi" jog: Law of Torts);

- amíg az egységes és általánosan tulajdonjogi fogalom ma is hiányzik az angolszász jogból (valójában csak a birtokláshoz való jog különböző fokozatai és esetei léteznek), korán kifejlődött a szerződés általános fogalma, amelybe beletartozik az elvállalt kötelezettség megszűzésével együtt járó, alapvetően objektív alapú kártérítés elve is;

- míg az angolszász jogra általában jellemző a merevség és elzárkózás a külső befolyástól, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok korai és gyors kialakulása és fejlődése magával hozta – a kialakult kereskedelmi szokásokra épülő – nemzetközi kereskedelmi jog (International Law Merchant) teljes befogadását, recepcióját (még hozzá anélkül, hogy ez különálló kereskedelmi jog kialakulásához vezetett volna).

Összefoglalva tehát, napjaink angol jogára

- a feudális formák fennmaradása;
- a gyakorlati, pragmatikus szemlélet;
- a könnyen fejleszhető, ám mégis precedensekre épülő (és így áttekinthetetlen) szokásjogi joganyag, továbbá
- a fokozottabban érvényesülő állami beavatkozás, és
- a gazdaságirányítást biztosító törvényi jog

egyaránt jellemző, melynek hatása az Amerikai Egyesült Államok jogrendszerében is nyilvánvalóan észlelhető.

Külön kell végül szólnunk az angol jog jellegzetességei köréből a rendkívül sok formális elemet tartalmazó jellegzetesség eredményeként az ún. *consideration rendszerről*. Ez azt jelenti, hogy a megkötött szerződés hatálytalan, ha meg nem felelő, pecséttel

ellátott okiratba foglalták, illetőleg külön biztosíték (előny, illetve az ellenérdekű felet ért hátrány) kikötve nincs.

Érdeemes ezzel kapcsolatosan *Vékás Lajos*: A szerződési rendszer fejlődési csomópontja (Bp. 1977.) című könyvében a considerationnal kapcsolatos fejtegetések idézése; ennek gondolatmenetét – rövidítve és idézve a könyvből – a következőképpen ismertet-hetjük: "Az angol szerződési jog mégoly vázlatos fejlődéstörténeti bemutatása sem zárható le anélkül, hogy legalább röviden ne szóljunk e furcsaságokban, logikai bujócákában és szellemes megoldásokban egyaránt bővelkedő jogfejlődés talán leghíresebb – mondhatjuk: leghírhedtebb – építőkövéről: a consideration-tanról. Megkíséreljük a legszükségesebbre, a leglényegesebbre korlátozni összpontosítani mondanivalónkat.

A doktrina kialakulásának történeti gyökereit maguk az angolszász jogászok a legkülönbözőbb intézményekből eredeztetik; nyugodtan mellőzhetjük hát a kezdetekre vonatkozó teóriák előadását. Nem vonva kétségbe, sőt valószínűnek tartva a consideration elméleti-történeti előzményeit, Fifoot magyarázatát tartjuk a legrealisabbnak: Sem eredetében, sem természetében nincs szó titokzatos intézményről. A szerződés minden jogrendszerben akár az ígéret, akár az üzleti alku elvén alapulhat, és egyik felfogás sem élvez veleszületett felsőbbrendűséget a másik felett. Az erzsébetkori angol bírakat – noha a választás nem volt tudatosan átgondolt – a Common Law minden hagyománya arra ösztönözte, hogy az alku elvét részesítsék előnyben. Az ingyenes szerződési ígéret a writ of covenant-hoz kapcsolódott, és ki voltak rekesztve a kontraktuális debt tartományából. Az assumpsit korai alkalmazása során kitaróan megkívánták a kölcsönösség elvét Az új korszak hatalmas kereskedelmi igényei nem könyörületes adományok, hanem üzleti vállalkozások számára igényeltek általános jogi elismerést. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a bírának meg kellett kívánniok valamifajta materiális indokot az alperes kötelezettség vállalása mögött. Ennek az elvárásnak a felperes két módon tehetett eleget. Egyrészt annak bizonyításával – és ezzel a debt eljárási rendjében rég megbarátkoztak a peres felek –, hogy előnyben részesítette az alperest; másrészt úgy, hogy igazolta, hogy az alperes szerződési ígéretét a sajátjának megtételével "vette meg". Téves, hogy ígéret volt tehát az ára annak, hogy valaki sikerrel pereljen az assumpsit új konszenzuális keresetével.

Mindebből látszik, hogy a consideration-tan nem egzotikus importcikk valamely szebben fénylő jogtudományból, és – noha a Common Law találmánya – nem igényli azt sem, hogy forrásait gonddal és furfanggal hajszoljuk a múlt labirintusában. Így módon értelmezve a "consideration rejtélye", amelyet a Viktoria-korabeli jogászok olyan lenyűgözőnek találtak, nem lesz egyéb, mint praktikus felelet egy sürgető problémára. Úgy gondoljuk, az "elbűvölős doktrina" lényegét csak ilyen életközeli felfogásban lehet foghatóvá tenni, különösen "kontinentális agyak" számára.

A XVII. század elejére a tan teljesen felszívódott a bírói gyakorlatba, és a consideration az eredményes perlés feltételévé vált minden szerződésszegési ügyben, kivéve a pecsétes okiratba foglalt szerződéseket. Ezzel teljessédt ki tulajdonképpen az angol szerződési jog – önálló utakon és kerülő utakon, de éppen időben, hogy a gyorsuló kapitalizálódás igényeit ki tudja elégíteni.

Számos definíciós kísérlet, megközelítés született a consideration mibenlétére. A lényege az egész tannak egyszerűsíthető, hogy a szerződés csak kielégítő kölcsönösség (kompenzáció) esetén válik jogilag szankcionálhatóvá.

Kétségtelen, hogy a XX. század követelményei erősen kikezdték az angolszász szerződési jognak ezt a fundamentális tételét. Az is biztos, hogy az egész doktrina proble-

matikus voltát a Fifoot által kritizált viktoriánus történeti misztifikálás, elméletieskedés is súlyosbította. Nem véletlen, hogy még Holdsworth is így zárja ötvenoldalas történeti eszmefuttatását a tanról: "Valóban, a consideration doktrínája – jelenlegi formájában – anakronisztikus".

IV.

A bemutatás elsősorban a versenyjog, illetve a fogyasztóvédelem összefüggéseit tárgyalja tömören.

Annyit bevezetőként szükségesnek tartunk elmondani, hogy a *fogyasztóvédelmi rendszer* rendkívül átfogó és ugyanakkor összetett kategória. Közgazdaságilag ismert, hogy a fogyasztás a gazdasági tevékenység egyik határszférája, végső soron minden termelés célja; a fogyasztó pedig a társadalmi érték felhasználója, akinek számára a termelés folyik. A fogyasztóvédelmi rendszer végső célját az intézmény elnevezése önmagában tükrözi. A célt megvalósító eszközök azonban széles skálájúak és heterogének, akár a gazdaságpolitikai, a közgazdasági vagy éppen a jogi eszköztárra gondolunk – és ugyanakkor állandóan bővülő tendenciát mutat. Elég utalnunk pl. a közgazdasági illetőleg gazdaságpolitikai profilú fogyasztóvédelmi témákkal összefüggésben a gazdasági-érdekeltségi rendszer, az árpolitika, a kereskedelempolitika, a piacpolitika, a marketing tevékenység, a piacszervezés kérdéseire, egészen a fogyasztólélektani (consumer psychology) vizsgálatokig; amely hazai szakirodalmunkban főleg mint vevőlélektan ismert. De gyűjtőfogalom a fogyasztóvédelem a jogi megközelítés szempontjából is: a rendszer hatékonysága szempontjából egyformán jelentősek a vagyoni jogi, igazgatási-szervezeti, eljárásjogi és a közvetlen szankciós (büntetőjogi, szabálysértési) intézmények és megoldások.

A fogyasztóvédelem igazgatási (közjogi, közigazgatási) vonatkozásai szempontjából általánosan ismert és elismert, hogy – a mainál persze szűkebb értelemben vett fogyasztóvédelem, vagy talán pontosabban "lakosságvédelem", "közösségvédelem" – történetiségében elsődlegesen éppen igazgatási-jogi, szervezési eszközökkel és módszerekkel valósult meg, mégpedig a legkülönbözőbb területekről véve a példákat: egészségügyi, élelmiszer védelmi, piacvédelmi, illetőleg rendészeti stb. előírásokkal. A termelési és elosztási viszonyok fejlődése, a műszaki–technikai színvonal modern viszonyok közepe szinte rendkívüli üteme, mindezekkel összefüggésben a társadalmi igények és elvárások óriási arányú megnövekedése természetessé teszi, hogy napjainkban a fogyasztói védelem igazgatási összefüggéseinek tematikája is rendkívül kiszélesedett. A fogyasztóvédelem joga egyesíti a fogyasztóvédelem minden szabályát. Ide tartozik pl. a minőségvédelem, amely önmagában is egyesít államigazgatási jogi, polgári jogi és munkajogi elemeket, a fogyasztói érdekképviseletek létrehozása, az általános szerződési feltételek különjoga, a csalárd módon való reklámozás és szerződéskötés (árak küldése megrendelés nélkül, részletátadás súlyos feltételekkel stb.).

Világviszonylatban jelentkező tendencia tehát e területen is, az idevágó kérdések komplex jogi szabályozása úgy, hogy az egyes jogágak a maguk sajátos módszereivel és szankciós rendszerével vesznek külön-külön is a hatékony rendezésben részt, de a viszonylagos – és nem egyszer alig érzékelhető – elkülönültség mellett a *maguk együttműködésében* teremtik meg a fogyasztóvédelmi rendszer optimális hatékonyságát. Számos ide sorolható jogintézményen keresztül igazolható a most említett megállapítás helytállósága. Aligha vitatható pl., hogy a fogyasztóvédelem szempontjából annyira súlyozott fon-

tosságú "szabványrendszernek" erőteljesen vannak igazgatási oldalai, de különösen a magyar jogi szabályozásban erőteljesen jelentkeznek a polgári jogi hatásai (Ptk. 308. §). Hivatkozhatunk továbbá a minőségellenőrzés témakörére, melynek vállalati belső gazdasági aspektusa mellett az állami és társadalmi szervek által történő ellenőrzése során, ismét más oldalról pedig a konkrét fogyasztó (vásárló, megrendelő stb.) részéről történő ellenőrzés során más-más jogi módszerek és eszközök domborodnak ki. Ma már *korszerűtlen* az a felfogás, amely a fogyasztóvédelmet lényegében a minőségvédelemmel azonosítja.

A fogyasztóvédelmi rendszer a minőségvédelmi rendszernél tehát nyilvánvalóan lényegesen szélesebb körű kategória: Az utóbbi az előbbinek szerves része, egyik legfontosabb ágazata; ezért optimális hatékonysággal akkor funkcionál, ha az adott társadalmi, gazdasági viszonyoknak megfelelően szervezett fogyasztóvédelmi rendszerbe ágyazódik; mindez természetesen feltételez egy megfelelően kiépített, sokoldalú és átfogó fogyasztóvédelmi rendszert.

A minőségvédelmi rendszerrel összefüggő jogi kérdésekkel a jogirodalom és a gyakorlat viszonylag kiterjedetten foglalkozik, illetőleg találkozik, bár tény, hogy a vizsgálódások középpontjában általában és elsődlegesen a klasszikus polgári jogi eszközök és módszerek hatékonyságának értékelése áll, kevésbé mondható el a sokoldalú kutatás a minőségvédelmi rendszer további jogi eszközeire, különösen azoknak a gazdaságpolitikával szintetizált összefüggéseinek a bemutatására. Kétségtelen a fejlődésnek az az igénye, hogy a szűkebb értelemben vett minőségvédelmi szemlélet tágabb értelmű fogyasztóvédelem keretibe illeszkedjék be.

A fogyasztóvédelem szervezeti rendje általában

A fogyasztóvédelem funkcionálása szempontjából komoly jelentősége van olyan szervezeti rend kiépítésének, mely az adott lehetőségek figyelembevételével korszerűen és ugyanakkor átfogóan szabályozza a fogyasztók megfelelő védelmét, a piaci mechanizmusok olyan funkcionálását, mely a fogyasztói érdekeket védi és megsértésük esetén a megfelelő szankciós mechanizmus érvényre juttatására alkalmas. A legutóbbi időszakban Magyarországon két olyan horderejű jogszabály is született, amely főleg e célok szolgálatában áll és egyben a korábbi jogszabályi rendezés meglehetősen kaotikus, szinte áttekinthetetlen jogalkotásait felszámolja.

E két új intézmény:

a) a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség, illetve felügyelőségek, mely 1991 júliusa óta funkcionál, és

b) a Gazdasági Versenyhivatal, mely a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló jogszabály hatályba lépésétől 1991. évi január 1. napjától kezdődően működik.

A teljesség kedvéért említjük meg, hogy bizonyos fogyasztóvédelmi tevékenységet ellátnak

a) az ügyészségek (főleg a Ptk. szerinti és az általános szerződési feltételek kontrollja szempontjából),

b) az ármegállapításról szóló 1990. LXXXVII. tv., melyet monográfiánk más részében tárgyalunk,

c) a mérésügyről szóló 127/1991. (X. 9.) Korm. rendelet.

Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség

A kormány az 1991. évi XX. tv. 72. §-ában foglalt felhatalmazás alapján adta ki a 95/1991. (VII. 23.) Korm. rendeletet. Az 1991. évi XX. törvény 71-73. §-ai a következőket mondják ki:

"71. § (1) A Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség (a továbbiakban főfelügyelőség) a fogyasztói érdekvédelem és a minőségvédelem biztosítása érdekében ellenőrzi a kereskedelmi tevékenység és a fogyasztási szolgáltatások gyakorlására vonatkozó, a minőségi előírások érvényesítését szolgáló jogszabályok, hatósági előírások megtartását, továbbá tájékoztatja a fogyasztókat megállapításairól – különösen az áruösszehasonlító vizsgálat eredményeiről – és elősegíti jogaik érvényesítését, valamint alkalmazza a külön jogszabályban meghatározott jogkövetkezményeket.

(2) A főfelügyelőség, illetve felügyelőségek együttműködnek az önkormányzati szervekkel, ellenőrzéseiről, tapasztalatairól tájékoztatják az érdekelt önkormányzatokat és felkérésükre vizsgálatot folytatnak.

72. § (1) A főfelügyelőség az ipari és kereskedelmi miniszter irányítása és a felügyelete alatt álló, országos hatáskörű önálló költségvetési szerv.

(2) A főfelügyelőség területi szervei a megyei (fővárosi) fogyasztóvédelmi felügyelőségek.

(3) A főfelügyelőség működésének és szervezetének részletes szabályait a Kormány állapítja meg."

A tisztességtelen piaci magatartás tilalma (Gazdasági Versenyhivatal, Versenytanács)

Az 1990. évi LXXXVI. tv. – amely az 1984. évi IV. tv-t helyezte hatályon kívül – a preambulumban a következőket mondja: "... a törvény védi a gazdasági versenyhez fűződő közérdeket, a versenytársak érdekeit és a tisztességes piaci magatartáshoz kapcsolódóan a fogyasztók érdekeit." Az általános rendelkezések körében pedig kimondásra kerül: "3. § (2) Tilos gazdasági tevékenységet tisztességtelenül – különösen a versenytársak, a fogyasztók törvényes érdekeit sértő vagy veszélyeztető módon vagy az üzleti tisztesség követelményeibe ütközően – folytatni."

A fogyasztói érdekvédelem szempontjából különösen a *törvény három fejezete* bír számunkra fontossággal: A tisztességtelen piaci magatartások tilalma (I. fejezet), a fogyasztók megtévesztésének tilalma (II. fejezet), a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés tilalma (IV. fejezet).

Különösen jelentős témánk szempontjából a *gazdasági erőfölénnyel való visszaélés tilalmáról* szóló fejezet.

Ilyennek minősül különösen:

a) a szerződéses kapcsolatokban – ideértve az általános szerződési feltételek alkalmazásának esetét is – indokolatlan, egyoldalú előnyt kikötni vagy hátrányos feltételek elfogadását kikényszeríteni, vagy

b) indokolatlanul elzárkózni a szerződéskötéstől, vagy

c) a másik fél gazdasági döntéseit indokolatlan előny szerzése céljából befolyásolni, különösen annak érdekében, hogy a szerződésből eredő jogos igényei érvényesítését mellőzze, vagy

d) a piacra lépést vagy a műszaki fejlődést akadályozni, vagy

e) a versenytárs számára indokolatlanul hátrányos paci helyzetet teremteni, vagy gazdasági döntéseit indokolatlan előnyserzése céljából befolyásolni. (20. §)

A témánk szempontjából talán legsúlyozottabb kitétele a törvénynek a 22. §-a, mely az indokolatlan egyoldalú előnyről szól. (Erről más összefüggésben a monográfiában már részletesen szövegtünk.) Annak minősül ugyanis különösen, ha a szerződésben kikötött szolgáltatás és ellenszolgáltatás között feltűnően nagy az érdekkülönbség –, ennek megállapításához vizsgálni kell a szerződéskötés körülményeit, a szerződés egész tartalmát, a forgalmi viszonyokat, az értékviszonyokat, az ügylet jellegéből fakadó sajátosságokat, valamint a szolgáltatás és ellenszolgáltatás meghatározásának módját.

Az igények érvényesítésével kapcsolatosan a jogszabály különböző módozatokat tartalmaz. A valótlan tény állításával, tisztességtelen felhívással stb. I. fejezetben foglalt kötelezettségek megszegése esetén a sérelmet szenvedett bírósághoz, a fogyasztók megtévesztésével kapcsolatosan keresettel bírósághoz vagy kérelemmel a versenyfelügyeletet ellátó szervhez, egyéb rendelkezés megsértése miatt kérelemmel a versenyfelügyeletet ellátó szervhez kell fordulni.

Jelentős a 31. § (1) bekezdése, amely a versenyfelügyeletet ellátó szerv vagy fogyasztói érdekvédelmet ellátó szervezet számára perindítási lehetőséget biztosít a fogyasztók polgári jogi igényeinek érvényesítése iránt akkor is, ha a sérelmet szenvedett fogyasztók személye nem állapítható meg. A pert az ellen kell indítani, aki a fogyasztók széles körét érintő, vagy jelentős nagyságú hátrányt okozott törvénybe ütköző módon. A jogsértő kötelessége egyébként a sérelmet szenvedett fogyasztó igényét az ítéletnek megfelelően kielégíteni: ettől függetlenül a fogyasztónak joga van a jogsértővel szemben más polgári jogi igényt is érvényesíteni. [31. § (4) bek.]

Végezetül: a Gazdasági Versenyhivatal közvetlen szervezetéről annyit, hogy a költségvetési szerv élén elnök áll és az elnököt, valamint a két elnökhelyettest a miniszterelnök javaslatára 6 évi időtartamra a köztársasági elnök nevezi ki.

A versenyhivatal határozatait pedig a legalább 3 tagú tanácsban eljáró versenytanács hozza meg, amelynek elnöke a Gazdasági Versenyhivatal egyik elnökhelyettese.

Fontos jogköre végezetül a Gazdasági Versenyhivatalnak az, hogy a miniszter köteles kikérni véleményét minden olyan jogszabálytervezettel kapcsolatosan, amely a versenyt – így különösen valamely tevékenység gyakorlását vagy a piacra lépést – korlátozza, kizárólagossági jogokat biztosít, továbbá az árakra vagy az értékesítési feltételekre vonatkozó előírásokat tartalmaz.

A Gazdasági Versenyhivatal egyébként tevékenységével kapcsolatosan a kormányt, illetve a minisztereket felkérésre tájékoztatja. A tájékoztatási kötelezettség azonban a főhatóságok részéről is fennáll a Gazdasági Versenyhivatal megkeresése esetén.

BÉLA KEMENES

**QUESTIONS OF LEGAL RESPONSIBILITY, WITH A SPECIAL
VIEW TO SOME EUROPEAN GROUPS OF LEGAL SYSTEMS, AND
THE NEW HUNGARIAN RULES ON COMPETITION LAW**

(Summary)

The author is dealing with four aspects of the subject defined in the title:

1. The Law of Contract in general, the Law of Contract in different jurisprudence.
2. The contract and the liability, as the two main institution of contractual law, and their characteristics,
3. Specialities in different "Law-families" Contractual Law;
4. Some basic questions of unfair trade and business behavior int the Hungarian Law.